

הראי האבוד. יהודים ומומרים בימי הביניים

כל אימאז' שאנו יוצרים הוא בעצם ראי, אשר משקף אופן התבוננות מסוים. אנו מתבוננים בעולם ובבני אדם אחרים תמיד ביחס לעצמנו מתוך מנטליות ספציפית ודרך התנהגות, אשר מגדירות אותנו.

תוך שימוש במבחר רחב של יצירות, תערוכה זו יוצרת מחדש מראה משוחזרת מימי הביניים בעזרת דיוקנותיהם של יהודים ומומרים כפי שהוצגו על ידי שכניהם הנוצרים בחצי האי האיברי בימי הביניים המאוחרים: משנת 1285 ועד לגירוש היהודים בשנת 1492. עלינו להבין, כי באותה תקופה יצירות אמנות פלסטית מילאו תפקיד מרכזי במערכות היחסים המורכבות בין שלושת הדתות, אשר חיו בספרד זו לצד זו: יהדות, נצרות ואסלאם. מחד גיסא, יצירות האמנות היוו אמצעי לחשוב בעריכת טקסים ובהעברתם של מודלים אמנותיים בין נוצרים ליהודים ואף היוו מרחב לשיתוף פעולה בין אמנים משתי הקהילות. אך מאידך גיסא, קיים היה גם אספקט שלילי לאותה שותפות אומנותית, כיוון שיצירות האמנות סייעו בהפצתם של רעיונות ותפיסות אנטי יהודיות, אשר הלכו והתגברו במהלך אותן שנים בקרב החברה הנוצרית. מבחינה זו, הסטיגמה אשר הוטלה על חזותם של היהודים שיקפה באופן נאמן הן את אמונותיהם של הנוצרים והן את חרדותיהם ובאותו זמן הפכה לאמצעי רב עוצמה באישור המחודש של זהותם העצמית.

בעקבות גלי המרה המוניים של יהודים לנצרות כתוצאה מהפוגרומים של 1391, הפכו היצירות אשר עסקו בפולחן דתי למרכז המחלוקת. השתמשו בהן כראיה לאישוש אמונתם הכנה של הנוצרים החדשים, או לעיתים הפוך מכך- להאשמתם בהתייהדות. חשדות מופרכים אלה בכפירתם של היהודים המומרים הלכו והתפשטו כאש בשדה קוצים והם אשר עמדו בבסיס הקמתה של האינקוויזיציה הספרדית בשנת 1478. המוסד החדש, אשר היה מודע לכוחם של דימויים, השתמש בהם באופן אינטנסיבי, הן לעיצובן של תפאורות מרובות עצמה להעברת מסרים דתיים והן כדי להגדיר נוסחאות לזיהוי מומרים באמצעות אמצעים ויזואליים היצירות המוצגות בתערוכה מזכירות לנו שאף על פי שהבדלים תמיד קיימים בין בני אדם באופן טבעי, ה"אחרות" היא תופעה נבנית ונרכשת באופן תרבותי וחברתי.

ציר הזמן

1215. ועידת לטראנו הרביעית. קביעת קוד לבוש ליהודים שמטרתו להפריד בינם לבין האוכלוסייה הנוצרית.

1290. "פרשת השטרות" בפריז. בשנה זו העלילו בפריז על זוג יהודי, כי חדר בחשאי לכנסייה אחת ודקר שם את לחם הקודש עד זב דם. הזוג נידון על ידי בית דין האינקוויזיציה לשריפה

1320-21. מסע הצלב של הרועים. אירועים של גילויי אלימות נגד יהודים בממלכת אראגון.

1347-53. מגפת הדבר השחור. פרעות ברבעים ובאיזורי יישוב יהודים ברחבי אירופה.

1391. גזירות קנ"א. התקפות חורבן וביזה מתבצעות ברבעים היהודיים המרכזיים בממלכות קסטיליה ואראגון, אשר בחצי האי האיברי.

1412. חקיקת "חוקי איללון" נגד היהודים.

1413-14. ויכוח טורטוסה. ראשי ההנהגה הרוחנית- דתית של יהודי ספרד מודים תחת כפייה בצדקת הדת הנוצרית לגבי אושיות דתיות בסיסיות.

1449. תקנות טוהר הדם בטולדו. לראשונה מחוקקים חוקים לגבי טוהר הדם הנוצרי.

1478. פרדיננד השני מאראגון ואיזבלה הראשונה מקסטיליה קיבלו אישור מהאפיפיור סיקסטוס הרביעי למנות אינקוויזיטורים בכל השטחים שתחת שלטונם.

1480. צו ייסוד האינקוויזיציה בממלכת קסטיליה בספרד.

1485. רצח פדרו דה ארבוס, האינקוויזיטור הראשי של ממלכת אראגון.

1491. אוטו-דה-פה באווילה, עקב האשמת יהודים מלה גוארדיה ברצח פולחני אכזרי של ילד, שכלל את עקירת לבו מגופו. שני יהודים ושני אנוסים הועלו על המוקד

1492. גירוש יהודי ספרד.

חליפין ושיתוף פעולה

נוצרים ויהודים התגוררו במרחב משותף בו הגבולות בין הקבוצות הדתיות השונות היו בדרך כלל פתוחים וחדירים. למרות ההבדלים בין שתי הקהילות, אמנים יהודים יצרו עבור נוצרים ומאסטרים נוצרים ביצעו עבודות אמנות עבור יהודים. לעתים קרובות היו אלו הפטרונים עצמם אשר עודדו את שיתוף הפעולה האמנותי. כאות לניכוס תרבותי הזמינה האליטה היהודית כתבי יד מאויירים - בעיקר הגדות - אשר דומות בצורה בולטת וניכרת הן בפורמט ההוצאה לאור והן בסגנון כתב היד והאיורים לקודים נוצריים בני התקופה. מצד אחר, מעניין לראות כיצד ציירים ופטרונים נוצרים שאבו ידע אינטימי על מנהגים וטקסים יהודיים, אשר ידוע היה רק למי שבאמת היה מאורה בנבכי החיים והמסורת היהודית, כדי להמציא דיוקנאות מסוגים שונים: החל מתיאורים חיוביים של אבות טיפוס מסוימים, דמויות ומנהגים מסורתיים ועד סצנות שעוצבו מנקודת מבט אשר מטרתה הברורה היא לעורר פולמוס. הציורים מוכיחים באופן מובהק כי עבור הנוצרים לא היה יריב דתי מוכר יותר מן היהודים ולכן לא יכלו להתעלם מהם בשום אופן.

הגדות: רבי אומן נוצריים שותפים ליצירה יהודית

ה'הגדה' (מלשון הפועל 'להגיד', 'לספר' בעברית) היא תיאורה של יציאת מצרים - יציאת בני ישראל ממצרים לכיוון הארץ המובטחת - סיפור אשר יש לקוראו בבית במהלך ה'סדר', סעודת הפסח היהודית, אשר משלבת בתוכה טקסים דתיים שונים. הקבוצה הגדולה והמפוארת ביותר של הגדות מאוירות ומעוטרות מימי הביניים הופקה בקטלוניה, בצפון מזרח ספרד. כתבי היד הללו עוצבו ונוצרו בהשפעה קרובה מאוד של מודלים של ספרים נוצריים בני אותה תקופה, הן בסגנון האיורים והן באיקונוגרפיה של הסצנות, אשר לקוחות מספרי התנ"ך: 'בראשית' ו'שמות'. אפילו האיורים אשר מתארים את טקסי הסדר עצמו, שהם עצמם טקסים בלעדיים ליהדות, כוללים לפעמים אלמנטים השאובים מהתרבות החזותית הנוצרית. יצירות מרובות אלו מספקות עדות ברורה לכך שנוצרים ויהודים עבדו בשותפות ובשיתוף פעולה קרוב באותה תקופה.

סצינות ממכות מצריים מתוך ההגדה של רילנדס

1335-40. קלף מאויר

באיורים אשר מופיעים בדפים המוצגים לפנינו ניתן לראות את מפגשם של משה ואהרן עם פרעה ואת שלוש המכות הראשונות: דם, צפרדע וכינים. ההגדות המאוירות פותחות במחזור של סצינות מתוך ספרי בראשית ושמות אשר מגיעות אל שיאן בסצינות של סדר פסח עצמו. נמתח כאן קו ישיר בין העבר המקראי וההווה הימי ביניים, תוך דגש על יציבותו של הטקס ועל המשכיותה של היהדות.

תרומה מטעם אוניברסיטת מנצ'סטר

מכון המחקר וספריית ג'והן רילנדס, מנצ'סטר. כ"י עברי מס. 6

סצינות מחג הפסח היהודי מתוך הגדת הזהב

1320-20. קלף מאוייר.

אנו רואים את דמותה של מרים בלווית נערותיה כשהן רוקדות ומנגנות בכלי נגינה שונים, זכר לשירת הים אשר שרו לאחר חציית ים סוף. בהמשך ניתן לראות סצינות מתוך הטקסים הריטואלים אשר נערכים במהלך סדר הפסח, כמו אפיית המצות, הכנת החרוסת, ניקיון הבית, והקרבת כבשים בקורבן הפסח. מעניין לשים לב שהדמויות היהודיות מזכירות באופן לבושן ובתסרוקותיהן דמויות נוצריות אשר מופיעות בכתבי יד פריזאים בני אותה תקופה.

הספריה הבריטית, לונדון. אדד כ"י מס 27210

מצה מתוך הגדת ברצלונה

1340 בקירוב. קלף מאויר

כדי להזכיר את סבלות העבריים במצריים ואת השחרור מן השיעבוד לעבדות, אוכלים במהלך סדר הפסח מצה, מרור וחרוסת. אנו מוצאים בהגדות מבחר אדיר של אימאז'ים המתארים את המצות. כאן המצות מלוות בקבוצות מוזיקאים הדומים לדמויות זמרי הרחוב והאקרובטים בכתבי היד הנוצרים. באופן זה, סמל שהוא ייחודי ליהדות נותן ביטוי לתרבות חצרנית, אשר כנראה קסמה לאותו יהודי עשיר שהיה הבעלים של הספר.

טקסים יהודיים ועקבות מנהגים יהודיים בסצנות נוצריות

הדימויים השאובים מהעולם היהודי שאנו מוצאים באמנות הנוצרית משקפים מציאות של מגע קרוב ושיתוף פעולה בין שתי הקהילות. התיאורים הנאמנים של בתי כנסת, חפצי פולחן ליטורגיים ולבוש פולחני מעידים על כך. כמה יצירות, כמו זו המציגה את הסצנה עם זכריה ומופיעה בתערוכה שלפנינו, מעידות על רמת בקיאות יוצאת צופן של האומנים הנוצרים במנהגים יהודיים. למשל, ביצירה זו מתאר האומן הנוצרי מסורת איזטרית אשר מופיע בספר "הזהר הקדוש", ספר היסוד של הקבלה היהודית. אומנים אחרים, לעומת זאת, מפרשים מחדש חלק מהטקסים הבסיסיים של היהדות, כמו ברית המילה, באופן אנכרוניסטי על מנת לשלול מהם את משמעותם המקורית ולהכפיף אותם למשמעות חדשה אשר עולה מתוך קריאה ופרשנות נוצרית.

4.

דומינגו רם

(אראגון)

המלאך נגלה בפני זכריה

1470 בקירוב. טמפרה וריקוע זהב על לוח

זכריה עוטה גלימה כבדה ויקרה כאופייני לכוהן הגדול, האדם היחיד שמותר היה לו להיכנס לקודש הקודשים בבית המקדש ביום הכיפורים. מעניין מאוד לשים לב לשלשלת הזהב המדהימה המחוברת לרגלו ואותה מחזיק כוהן אחר, שאמור לחלץ את גופתו של הכהן הגדול אם ימות במהלך הטקס הקדוש. פרט איקונוגרפי יוצא דופן זה חושף את בקיאותו של האומן בפרטים ייחודיים של טקס יהודי פוסט-מקראי אשר ידוע היה רק למתי מעט.

ניו יורק, מוזיאון המטרופוליטן לאמנות, אוסף הקלויסטרס, 1925

ג'אומה הוגואט

(קטלוניה)

לוט נמלט מסדום ויציאת מצרים

(מתוך יצירת המזבח של ברנרדינו הקדוש מסיינה והמלאך השומר)

שמן על לוח. 1462-75

משה מעביר את בני ישראל בחציית ים סוף. ראשו עטוף בבד מעוטר בפסים, אשר ככל הנראה מדובר בטלית יהודית. חשוב לציין, שלמרות שבמסורות היהודיות האשכנזיות של צפון אירופה ומרכז, הטלית שימשה אך ורק בתפילה, בחצי האי האיברי השתמשו בה לא רק בטקסים יהודים.

ברצלונה, מוזיאון הקתדרלה, בסיליקה ס.י.

6.

ממשיכו של ברנאט מרטורל

(קטלוניה)

ישו והמלומדים

טמפרה וריקוע זהב על לוח. 40-1420 בקירוב

החלל המלבני של בית המקדש, מקום בו פוגש ישו את המלומדים היהודים
רבי הסמכא, מצויר באופן אשר מזכיר את בתי הכנסת היהודים בחצי האי
האיברי בימי הביניים במספר דברים, כגון: ספסלי העץ המיועדים לקהל
המאמינים וממוקמים בצידי ההיכל, מנורות הזכוכית המספקות תאורה, וכן
הבימה, אותו דוכן מוגבה אליו מגיעים בעזרת מדרגות עץ, ואשר משם קראו
את התורה בפני הקהל.

ניו יורק, מוזיאון המטרופוליטן לאמנות, אוסף פרידשם, תרומתו של מייקל
פרידשם, 1931.

7.

פרה וואל

(קטלוגיה)

קבלת לוחות הברית

טמפרה (צבעים אשר מעורבבים בחלמון של ביצה ומים) וריקוע זהב על
לוח. 1410 בקירוב.

ההילה המשווה לא רק מדגישה את קדושתו של משה, אלא גם מבדילה
אותו מקהל היהודים הסוגדים לעגל הזהב, אשר מאופיינים בטלאי אדום על
חזהם. בניגוד לאופן החיובי שבו מוצג הנביא, היהודים אשר להוטים אחר
עבודת האלילים מובחנים בעזרת סמל זה, אשר יחד עם הגלימה והקפוצ'ון
הפכו לאמצעי הבחנה, אשר חוזר ביצירות נוצריות רבות ועוזר לזהות את
היהודים כבר ממבט ראשון.

אוסף פרטי

8.

מאסטר לה סיסלה

(טולדו)

ברית המילה

1500 בקירוב. שמן על לוח במקור, הועבר לבד.

הארכיטקטורה הגותית של המקדש, הכהן הגדול לבוש בבגדי הבישוף ונוכחותו המרכזית של המזבח הופכים את ברית המילה של ישו במקדש בירושלים לטקס ליטורגי קתולי. האומנים הנוצרים העניקו פרשנות מחודשת לאפיזודה המכוננת מן הבשורה הנוצרית כדי להדגיש את טבעו האנושי של ישו וליצור מעין הצגה מקדימה לקורבן הגאולה שלו על הצלב. מרתק לראות כיצד טקס יהודי מסורתי כברית המילה עבר טראנספורמציה והוגדר מחדש כרגע מכונן בתולדות הישועה הנוצרית.

מוזיאון הפראדו, מדריד

ניקולס ומרטין זהורטיגה

(אראגון)

גירוש יהוכין הקדוש ואנה הקדושה מהמקדש (מתוך יצירת המזבח של

סנטה מריה בבורחה)

שמן על לוח. 1465-77 בקירוב

הסצנה מתרחשת בבית כנסת, כפי שניתן להסיק מהימצאותו של ארון
הקודש, אשר מעוצב באופן דומה לקופסא המיועדת לשמירת לחם הקודש,
ומצויר כמלאכת מחשבת עשויה זהב בסגנון גותי נוצרי. יהוכין מעוטר
בהילה מתומנת, אשר משמשת לזיהויין של דמויות יהודיות נערצות על ידי
הנוצרים. לעומת זאת, לאשתו אן, שלפי הדוקטרינה הנוצרית הפכה לאשת
אמונה של מרים, אמו של ישו, יש הילה עגולה כמו זו של קדושים נוצרים.

בורחה (סראגוסה), מוזיאון המנזר של סנטה מריה.

שרשרת יהודית עם קמעות אפוטרופיים מבית לאס רוקטס
1350 בקירוב. זכוכית, שנהב, אלמוגים, כסף, ברונזה, אבנים יקרות

שרשרת זו הייתה שייכת לילד יהודי שנהרג בשנת 1348 במהלך הפרעות
ברובע היהודי של טארגה. השרידים משלדו מראים כי הוא סבל ממום
ברגליים. בין חרוזי התליון מעניין לראות חמסה, או כפי שהיא קרויה
בערבית ובספרדית: ידה של פטמה. החמסה מעידה על כך שמדובר בקמע,
שנועד להגן על העונד אותו. יהודים, נוצרים ומוסלמים האמינו שהקמעות
הללו משמשים לשמירה מפני עין הרע. זו דוגמה מצוינת לאווירה הרב
תרבותית ולקשרים הבין תרבותיים בין שלוש הדתות בחצי האי האיברי.

טארגה (לרידה), מוזיאון טארגה אורג'י.

ממטיפים לעיוורים

על פי התפיסה הנוצרית של תולדותיו של ישו וישועתו, "הברית הישנה", כלומר התנ"ך, ו"הברית החדשה" קשורות קשר בל יינתק. מסיבה זו, ניתן לראות כיצד מלכים ונביאים יהודים בולטים תפסו מקום נכבד באיקונוגרפיה הנוצרית, שם הם הוצגו כהתגלמות ה"דת החדשה". בניגוד לתפיסה חיובית זו, מהמאה ה-13 ואילך פיתחו תיאולוגים נוצרים גישה פולמוסית מובהקת, אשר האירה באור שלילי ביותר את חוסר יכולתם של היהודים לקבל את טבעו האלוהי של ישוע. מחלוקת זו הדהדה הן ביצירות פלסטיות והן בטקסטים רבים, שבהם חל שימוש במטאפורה המפורשת של עיוורון היהודים (אל מול האמת האלוהית עבור הנוצרים). היהודים הוצגו שוב ושוב כעיוורים, לעיתים בדמות אשה, אשר עיניה מכוסות והיא מייצגת את הדת היהודית. אימאז' זה הפך הפוך מאוד והוצג בכל מיני יצירות ואמצעים בהקשרים שונים. למרות שרשויות נוצריות רבות המשיכו לטעון שהתנצרות, כלומר קבלה מהותית של האמת החדשה היא אפשרית, עצם החזרה על מוטיב העיוורון ביצירות אמנותיות חזותית רבות מאוד, בנה בעצם את מודל "אחרותו" של היהודי המומר. התכחשותם של היהודים לישו כמשיח היא אשר היוותה את הבסיס להפיכתם ל"אחר".

דייגו דה לה קרוז

(בורגוס)

ישוע בעל הרחמים בין הנביאים דוד וירמיהו

1495-1500 בקירוב. שמן על לוח

שלוש הדמויות המצוירות אוחזות כל אחת במגילה: זו של ישו מרמזת על הפסיון, אלה של הנביאים על התגלמות האלוהים בבשר. החל מן המאה השלוש עשרה ניתן לראות כיצד נקשרת דמותו של דוד המלך עם דמותו של "אדון המכאובים", היא דמותו של האדם המסמל את נצחונו של ישו על המוות. על פי כתבי הקודש הנוצרים דוד הוא מבשר תחייתו של ישו ב"ברית הישנה".

מוזיאון הפראדו, מדריד, תרומתה של משפחת ווארז פיסה, 2013.

מאטפורה ארמנגוד מבזיאר, "עלילות האהבה", השטן מונע מן היהודים
להבין את כתבי הקודש

1375-1400 בקירוב. קלף מאויר

באופן מנוגד לנוסחא אשר נבחרה לשאר כתבי היד של "עלילות האהבה"
כדי לעורר דחייה כלפי היהודים, במקרה שלפנינו היהודים מנועים מלשמוע
ולא מלראות. כלי הנשק של השטן איננו פיסת הבד המכסה על העיניים
אלא טובה אשר בה הוא נושף אל תוך אוזניו של קורבנו וכך הוא גורם
להחרשתו. הכתובות מסבירות את רצף האירועים: "היהודי החרש לא מבין
את הנבואה" "לא שומע ומבין את הכנסיה".

הספריה הלאומית של ספרד, מדרי

תיאולוגים ומנהיגיה הרוחניים של הכנסייה בימי הביניים תמכו בתפיסה אשר ראתה חשיבות בקיומו של העם היהודי בתוך העולם הנוצרי, על מנת שבעצם קיומם של היהודים כיהודים יזכירו באופן מתמיד לעולם כולו את עקשנותם ועיוורונם אשר בא לידי ביטוי בסירובם להכיר במשיח (הוא ישו). בכך הם המשיכו את תורתם של פאולוס הקדוש ואגוסטינוס הקדוש, אשר ניבאו כי בסופו של דבר היהודים יקבלו על עצמם את כתבי הקודש הנוצריים וימירו את דתם באחרית הימים. ניתן לראות ביצירות אמנות לא מעטות שימוש אלגורי בדמויות נשיות בעיקר אשר מייצגות את הכנסייה הנוצרית מחד גיסא ואת כנסת ישראל מאידך גיסא וכן תיאור של סצינות ובהן הטפה אשר מציגה את הכרתם העתידית של היהודים בנצרות. יחד עם זאת, השימוש התכופ במאפיינים חזותיים מפלים ושליליים כדי לתאר את עיוורונם של היהודים כפרטים או של כנסת ישראל כמכלול מייצג, הדגישו כפל כפליים את הסטיגמטיזציה השלילית שלהם ומנעו כל אפשרות פיוס וקרבה.

סדנת פלנסיה

"כנסת ישראל"

1250-1300 בקירוב. עץ צבוע

מולנו אישה מכוסת עיניים אשר ראשה מוטה במחווה של עצב, והיא מהווה האנשה של "כנסת ישראל". עבור הנוצרים האנשה האלגנטית הזו של כנסת ישראל מסמלת את תבוסתה של הברית הישנה. תבליט העץ המוצג לפנינו הגיע כנראה משורת צלבים אשר היו מוצבים בקסטיליה וסימלו את דרכו האחרונה של ישו. הרעיון אשר מבטא הפסל הוא להבהיר כי פעם הייתה ידה של כנסת ישראל על העליונה אך זמנה חלף. כיום הכנסייה היא העונדת את הכתר שבעבר ענדה כנסת ישראל, והיא אשר שולטת בעודה ממתינה לביאתו השנייה של ישו.

ברצלונה, אוסף האמנות העתיקה "אל קונבנט"

פרננדו גאלגו

(קסטיליה)

ישו מברך

שמן על לוח . 1494-96 בקירוב.

משני צידיו של ישו אשר נמצא על כס מלכות ניצבות שתי דמויות אלגוריות:
מצד אחד - הכנסייה, אישה צעירה עם כתר של עלי דפנה, אשר מחזיקה
בידה גביע ונושאת צלב, ומצד שני - בית הכנסת, אישה זקנה לבושה בבלויי
סחבות קרועים, עיניה מכוסות כסימן לעיוורונה, ובידה היא אוזת מטה
שבור. חשוב להדגיש כי צבעו הצהוב של הדגלון המופיע לידה ושל בגדיה
של הזקנה מהווים סימן שלילי: הצבע הצהוב הפך לסמל לשקר ולבגידה
החל מן המאה השלוש עשרה. מאז הצבע קושר לדמותו של יהודה איש
קריות, ליהדות ולבית הכנסת ושימש כאמצעי הכפשה בעליל.

מוזיאון הפראדו, מדריד

סדנת פלנסיה

"הכנסייה"

1250-1300 בקירוב. עץ צבוע.

האלגוריה של הכנסייה כמלכה צעירה מצביעה על סמכותה עלי אדמות:
היא עונדת כתר לראשה ולבושה בבגדי חמודות. אם לשפוט לפי החלל
החסר בידה הימנית, היא כנראה החזיקה במטה או גביע. יש להבין, כי אף
על פי שגם הכנסייה וגם בית כנסת זכו לפרסוניפיקציה כלומר להצגה
כדמויות אנושיות אלגוריות בימי הביניים, הציבור העממי ראה בהם דמויות
של ממש. יתרה מכך, דמויות אלו היוו מטאפורה לכפיפותם של יהודים
לנצרות ולהתנצרותם האפשרית באחרית הימים.

ברצלונה, קרן פרנסיסקו גודיה.

עיקרי האהבה מאת מאטפרה ארמנגוד

דעות קדומות נוצריות לגבי העיוורון היהודי כלפי "האמת הדתית" באות לידי ביטוי ויזואלי בסדרה גדולה של אימאז'ים בחיבור עב הכרס תחת הכותרת "עיקרי האהבה", טקסט אנציקלופדי שחיבר הנזיר הפרנציסקני מאטפרה ארמנגוד בסביבות שנת 1288. היצירה זכתה לתפוצה רחבה במהלך המאות הארבע עשרה והחמש עשרה בדרום צרפת ובקטלוניה, שם הוצאו לאור עותקים מאויירים ומפוארים שלה. בחלק מהקודקסים, כמו זה אשר מוצג לפנינו (במקור שייך לספרייה הבריטית), ניתן לראות כי הטקסט הקטלאני מלווה בתרגום לעברית של קטעים מן המקרא, שלפי המחבר, מעידים על כך שהיהודים מסרבים לקבל טקסטים מסוימים כנבואות על ביאת המשיח בדמותו של ישו. התמונות מדגישות את פרשנותם השגויה של היהודים ומייחסות אותה להתערבות השטן.

מאטפורה ארמנגוד מבזיאר, "עלילות האהבה", השטן מונע מן היהודים
להבין את כתבי הקודש

1375-1400 בקירוב. קלף מאויר

דמויותיהם של אבות הכנסיה מתארות את נבואות המשיח. לצידן אנו
מבחינים בדימוי עוצמתי במיוחד: השטן מכסה את עיניו של יהודי אחד ועל
ידי כך מונע ממנו לקרוא בספר. העיוורון משקף את התפיסה הנוצרית
שהיהודים כביכול עצמו את עיניהם כנגד כתבי הקודש. כפי שנכתב בכותרת
בקטאלנית אשר מופיעה מעל היצירה: "היהודי הוא זה שלא מבין את
העברית שלו". כדי להדגיש ביתר שאת את המסר הזה הטקסט הקדוש
נכתב גם באותיות עבריות.

הספריה הבריטית, לונדון. כ"י יאטס תומפסון מס 31

חוג פרר וארנאו באסה

(קטלוניה)

סטפן הקדוש מטיף בבית הכנסת

1340-50 בקירוב. טמפרה וריקוע זהב על לוח.

בתמונה זו, שנועדה להראות את עליונות האמונה הנוצרית, היהודים מגיבים לדבריו של סטפן ברגשות מעורבים של קבלה, חוסר אמונה וייאוש. חלקם לבושים בטוניקות ארוכות עם קפוצ'ון. ועידת לטראן הרביעית (בשנת 1215) קבעה שיהודים ומוסלמים צריכים לענוז איזשהו פריט מזהה כדי להבדיל אותם מהנוצרים. למרות שאכיפת התקנות הקשורות לסמלי הביגוד המבדילים הייתה חלקית בלבד, היא גרמה ליצירת שורה של קודים איקונוגרפיים מפלים.

ברצלונה, המוזיאון הלאומי לאמנות של קטלוניה

ניקולס ומרטין זהורטיגה

(אראגון)

ישו והמלומדים (מתוך יצירת המזבח של סנטה מריה בבורחה)

טמפרה על לוח. 1465-77 בקירוב.

בניגוד לרוב הציורים של נושא זה, כאן אנשי הדת היהודים מקשיבים בתשומת לב לדבריו של ישו. ראוי לציין שבמקום ללבוש בגדים יהודים אופייניים, הם חובשים מעין טורבנים מזרחיים, הדומים לאלה שחבשו באותה תקופה המוסלמים בוולנסיה ובאראגון. מדובר באמצעי איקונוגרפי נוסף אשר מטרתו ליצור הבחנה חזותית, המסמלת את הגבול הדתית המפריד בין יהודים לנוצרים.

בורחה (סראגוסה), מוזיאון המנזר של סנטה מריה.

חוגו של ג'אומה קאסקאלס

(קטלוניה)

הנביא דניאל

1360 בקירוב. אבן גיר צבועה

מקורו של פסל זה אינו ידוע. עם זאת, מכיוון שנביאים לא היו מיוצגים בדרך כלל בנפרד, סביר להניח שפסל זה היווה פעם חלק מהרכב גדול יותר. במהלך ימי הביניים המאוחרים קבוצות של אימאז'ים (ציורים או פסלים) של מלכים ונביאים מן התנ"ך ("הברית הישנה") נתפסו כהשלמה חיונית לברית החדשה. מטרתם הייתה לבשר את ההתגלמות בבשר ואת קורבן הגאולה של ישו

אוסף קסקוברטה מרסנס

מאסטר ג'ורג' הקדוש והנסיכה

(אראגון)

דניאל הקדוש

1455-60 בקירוב. טמפרה על לוח

נביאים, לעתים מצוותים לשליחים או לאבות הכנסייה מופיעים בדרך כלל בחלקים החיצוניים של יצירות מזבח גותיות. דוגמה לכך ניתן לראות בציור קטן זה של הנביא דניאל. ניתן לזהות שמדובר בנביא דניאל בזכות הכתובת המתייחסת לאחת מנבואותיו האסכטולוגיות. זה היה כנראה חלק מהחלק התחתון של מכלול גדול יותר.

מוזיאון הפראדו, מדריד. מתוך עזבונו של פבלו בוש אי באראן, 1916.

איקונוגרפיה אנטי-יהודית

איקונוגרפיה אנטי-יהודית מגוונת החלה להתפתח בסוף המאה ה-13 על רקע אלימות שיטתית נגד היהודים. קשת ביטויי האלימות האנטי יהודית היא רחבה וניתן למצוא את ביטוייה החל בדיוקנאות אשר מדגישים מאפיינים קריקטוריים וגרוטסקיים וסימנים חיצוניים יחודיים ליהודים (כגון אביזרי לבוש מסוימים ומגינים עגולים ודקים) וכלה בסצנות המציגות את היהודים כאויבי האמונה הנוצרית. בחצי האי האיברי, כמו בשאר מערב אירופה, דימויים משפילים אלו שימשו למטרה כפולה: מחד גיסא הם ביטאו אנטי סובלנות ושיקפו דעות קדומות שונות, ומאידך גיסא הם סייעו לחיזוק הזהות הנוצרית. דוגמאות לכך ניתן למצוא למשל בסצנות המציגות מעשי חילול של לחם הקודש ושל פולחנים נוצריים אחרים או במחזורי תפילות אשר מוקדשים ל"פסיון" של ישו. מנקודת מבט נוצרית, רבים מן האימאז'ים הללו נתפסו כאמצעי יעיל לאישורן מחדש אמונות שעוררו מחלוקת חריפה בתוך הכנסייה - למשל, פולחנם של דימויים מקודשים, או התפיסה אשר שמה את ישו במרכז. הדימוי המעוות של היהודים כמחללים וכופרים שיקף את הניבט מן המראה הנוצרית - ביטוי לאמונות, לפחדים ולחרדות של מאמיני הכנסייה הקתולית.

ניסים הקשורים בלחם הקודש ובצלוב

השילוב בין הרגשות האנטי – יהודיים המתגברים ובין התפתחות טקסי המיסה, אשר קיבלו תאוצה עם תחילתן של חגיגות ה"קורפוס כריסטי" (גופו של ישו) בשנת 1264, עורר את הופעתן של עלילות רבות שהאשימו את היהודים בחילול לחם הקודש. הפרטים הספציפיים של כל עלילה משתנים, אבל לכולן יש תכונה משותפת: היהודים תוקפים את לחם הקודש, או את צלמו של הצלב, אשר בדרך נס מתחיל לדמם. בדומה לפולמוסים הציבוריים על אימאז'ים דתיים כך גם תיאוריהם של צלמים ולחמי קודש מדממים היוו אמצעי יעיל בידי הכנסייה להפצתו והשרשתו של המושג התיאולוגי המורכב והשנוי במחלוקת כפי שיכול היה להיתפס מושג הזהות או הנוכחות האמיתית של בשרו של ישו בלחם הקודש במהלך טקס המיסה.

גיים סגר (?)

(קטלוגיה)

יצירת מזבח של קורפוס כריסטי מוואלבונה דה לס מונגס (לרידה)

1335-45 בקירוב. טמפרה וריקוע זהב על לוח.

על שני הלוחות המוצגים כאן זה מול זה ניתן למצוא כמה סצינות שונות: ארבע מהן מתארות כיצד יהודים תוקפים את לחם הקודש בעזרת כלי משחית שונים הכוללים פגיון, חנית וקדירה רותחת. בסצינה אחרת אנו רואים זוג יהודים נשרף על המוקד. שני ציורים נוספים באזור הימני העליון מציגים יהודי אחד אשר טועם מלחם הקודש (כלומר, משתתף בחלק הקדוש ביותר בטקס המיסה) ויהודי אחר אשר מוטבל לנצרות. בעוד שבסצינות המתארות את היהודים התוקפים את לחם הקודש הם מצטיירים באור שלילי מובהק, הרי שדווקא בציורים האחרונים הם מוצגים באופן חיובי מאוד.

ברצלונה, המוזיאון הלאומי לאומנות של קטלוגיה

יירנס סאראגוסה (?)

(קטלוניה ווולנסיה)

פינת מזבח של לחם הקודש

1370-80 בקירוב. טמפרה על לוח.

במקרה זה האזרת פולחנו של לחם הקודש נסמכת על "פרשת השטרות", נס ידוע של לחם הקודש, אשר התחולל לקראת סוף המאה השלוש עשרה. כפי שמתואר בסצינות התחתונות שלצד הסעודה האחרונה, מדובר ביהודי מפאריז אשר משיג לחם קודש מאת אישה נוצריה שפודה בעזרת לחם הקודש שמלה אשר הייתה ממושכנת זמן רב. היהודי, בלוייתם של עוד יהודים מעביר את לחם הקודש עיניים שונים. אך, למרבה הפלא, לא רק שלחם הקודש נותר שלם, אלא שהוא גם מתחיל לדמם, עובדה אשר מעידה באופן מוחלט על נוכחותו האמיתית של ישו.

וויאהרמוסה דל ריו (קסטיון), כנסית גבירתנו הקדושה (לה נטיבידד דה נואסטר סניורה), מחוז הכנסיה השייך לסגובריה – קסטיון

גיים סגר (?)

(קטלוניה)

יצירת מזבח של קורפוס כריסטי מוואלבונה דה לס מונגס (לרידה)

1335-45 בקירוב. טמפרה וריקוע זהב על לוח.

שני הלוחות המוצגים כאן זה מול זה היו במקור בחזית המזבח ויצירת מזבח של הקפלה שהוקדשה לקורפוס כריסטי בשנת 1348. כמו קהילות נשים אחרות, הנזירות הציסטרציאניות של וואלבונה הפכו את פולחן גופו של ישו (קורפוס כריסטי) וההתבוננות בלחם הקודש למוקדן המרכזי של המדיטציות שלהם. עובדה זו מסבירה את הדימויים העומדים במרכז שתי היצירות ואת מחזור הניסים הגדול סביב לחם הקודש, תוך מתן דגש על ניסים שבהם מעורבים היו יהודים.

ברצלונה, המוזיאון הלאומי לאומנות של קטלוניה

אוגוסטינוס הקדוש הוא זה אשר הדגיש לראשונה את הכחשתם של היהודים את טבעו האלוהי של ישו במהלך מסע הייסורים של ישו: לדבריו, הם לא התייחסו לישוע כבן האלוהים. בספרות האנטי-יהודית של ימי הביניים, הגדרה מקלה יחסית זו פינתה את מקומה בהדרגה לרעיון שהם, כלומר היהודים, פעלו במודעות מלאה ולכן אשמים ברצח האלוהים באופן מוחלט. האשמה נוראה זו הידהדה בטקסטים וביצירות אמנות פלסטית, אשר נוצרו במסגרת פעילותם של תנועות דתיות שונות בשלהי ימי הביניים ואשר העמידו במרכז דבקתם האמונית את מסע הייסורים, הפסיון של ישו. האמצעי היה פשוט והתרכז בהדגשת רשעותם של היהודים כדי להגביר את רגשות ההתמסרות והכאב של הנוצרים המאמינים בהזדהותם עם סבלו של ישו. האימאז'ים שבהם השתמשה הכנסייה היו מגוונים בעוצמתם והתפרשו על פני כל הספקטרום החל מהפללה משפטית כביכול ועד למסרים אנטי-יהודים בוטים.

פרה סרה

(קטלוניה ואראגון)

ישו לפני פונטיוס פילטוס

1375–1400 בקירוב. טמפרה על לוח

דמותו של פילטוס נשפטת בהיסטוריה הנוצרית באופן שונה מפעם לפעם. מסורת ארוכה שראשיתה בבשורה לפי מתי פוטרת אותו מאחריות למותו של ישו ומטילה את כל האשמה על היהודים, כמו ביצירה שלפנינו. כאן נראה שהשליט הרומאי המושלם מהסס לנוכח האשמותיהם של היהודים. לעומת זאת, בציורים אחרים בני אותה תקופה, כמו זה של אלונסו סדאנו ניתן לראות כיצד פילטוס נוטל חלק פעיל ומרכזי יחד עם שאר היהודים בהרשעתו ובמותו של המשיח.

מוזיאון הארכיבישוף של ויק, ויק (ברצלונה)

25.

אלונסו דה סדאנו

(קסטיליה)

זהו האדם

1495-1496 בקירוב. שמן על לוח

היהודים הקוראים למען הוצאתו להורג של ישו מאופיינים במחוות המוגזמות שלהם, בלבוש מפלה ובפנים מעוותות. פילטוס, המופיע מימין, נותן את האישור להוצאה להורג לפי עצתו של קיפא. הטון הדרמטי והתיאטרלי של הציור מכיל הקבלות רבות לתיאורים בני זמנו של מסע הייסורים שעבר ישו בדרכו אל הצלב. רבים מתיאורים אלו הולחנו בשירה ובשפות עממיות, כמו למשל "פסיון טרובדה" המפורסם מאת דייגו דה סן פדרו (1470-80 לערך).

בורגוס, מוזיאון הארכיבישוף של הקתדרלה של בורגוס.

ישו ופונטיוס פילאטוס בשעת הלקאתו של ישו במסע הייסורים (הפסיון)
הקטאלאני

1340 בקירוב. קלף מאויר

כתב יד זה מעוניין לבטא באופן ויזואלי את מקומם המרכזי של היהודים
במסע הייסורים של ישו בעזרת סדרת ציורים בעלי אופי כפרי. בזמן
שבסצינה שבה ישו ניצב מול פונטיוס פילאטוס הדמויות אשר מאשימות
את המשיח מזוהות כ"יהודים", הרי שבסצינת ההלקאה לא רק ששני
התלוינים מוצגים כיהודים, אלא שמופיעה הכותרת "יהודים רשעים". עצם
הופעתן של הכתובות בקטלאנית מעידה שכתב היד היה מיועד לציבור
חילוני שכן ציבור דתי היה מבין לטינית.

הספריה הלאומית של צרפת, פאריז

ג'ואן רייקסך

(וולנסיה)

פרדלה עם סצנות ממסלול הייסורים של ישו (הפסיון)

1454 בקירוב. טמפרה ושמן על לוח

ברצף אפיזודיות זה, אשר מתאר את מסלול הייסורים של ישו (הפסיון) ומופיע על הפרדלה של יצירת המזבח של הכנסיה בוואלדהכריסט בקסטיון, רבים מהרומאים ומהיהודים לובשים בגדים בסגנון ערבי. פילטוס עצמו חובש מעין טורבן הדומה לזה של יוסף בר קיפא, איש הדת היהודי. האיפיון האנכרוניסטי של דמויות מתוך הבשורה ומסע היסורים של ישו כמוסלמים, אשר נחשבים גם לאויבי האמונה הנוצרית, היה נפוץ יחסית באמנות הגותית הספרדית והיווה אמצעי חדש ליצירת סטיגמה חזותית. יוצאת דופן ביצירה היא דמותו של יהודה איש קריות, אשר מבוססת על הסטריאוטיפ המשמיץ השכיח.

המוזיאון לאמנות פלסטית בולנסיה, ולנסיה.

סצינה מתוך מסע הייסורים של ישו, מתוך "מחזה הנפשות"

ממלכות חצי האי האיברי קיבלו בירושה מורשת ענפה של ייצוגים שונים של מסע הייסורים של ישו, אשר בכולם האשמה מוטחת ביהודים באופן אשר כולל הגזמות וירידה לפרטים דרמטיים כפי שניתן לראות ב"מחזה הנפשות". בכתב היד שלפנינו, מחזור הציורים המסורתיים של מסע הייסורים של ישו מורחב בעזרת סדרת אפיזודות עינויים אשר נלקחו ממקורות חיצוניים שונים. אחת האפיזודות למשל כוללת את העונשים שקיבל ישו בעוברו בנחל קדרון. המטרה הייתה ברורה: לרגש את קהל היעד של הספר, כלומר את נזירות מנזר השילוש הקדוש בוולנסיה.

הספריה הלאומית של צרפת, פאריז

ג'אומה סרה

(קטלוניה ואראגון)

פרדלה של יצירת המזבח של הבתולה במנזר סנטה מריה דה סיחנה
בהואסקה

1367-81 בקירוב.

טמפרה וריקוע זהב על לוח

בפרדלה זו מתואר נס לחם הקודש, אשר ידוע בשמו "פרשת השטרות" (פריז). הוא מופיע בסיכום סינתטי בתמונה אחת, אשר נמצאת מימין ל"סעודה האחרונה". מעניין מאוד לשים לב לפרט אחד בלבד אשר שונה באופן עקרוני מן הגרסאות האחרות של הנס, שכן בציור שלפנינו מוצגת קדירה של מים רותחים, אשר ברגע שטבלו בה את לחם הקודש על מנת לענותו הוא הפך לישו הילד המשיח. עלילת הדם הפריזאית זכתה לתפוצה רבה ותוארה בגרסאות שונות במהלך ימי הביניים המאוחרים. פרסומה היה רב מאוד והיא מילאה תפקיד מכריע בעיצוב התודעה האנטי יהודית שראתה ביהודים מחללי קודש הקודשים. ליצירות האמנות הפלסטית היה מקום מרכזי בבניית התנועה האנטי – יהודית.

המוזיאון הלאומי לאומנות של קטלוניה, ברצלונה.

ג'אומה סרה

(קטלוניה ואראגון)

הסעודה האחרונה

1360-70 בקירוב. טמפרה וריקוע זהב על לוח

בסצנת הסעודה האחרונה של יצירת המזבח של ווילהרמוסה דל ריו, הפרדלה של סיחנה, ובציור קטן זה דמותו של יהודה מאופיינת בקווים פיזיים מוגזמים: שיער ג'ינג'י, אף נשרי, פרופיל מוגזם ובלבוש צהוב, מאפיינים אשר מסמלים את טבעו המרושע, כאשר בפרדלה מסיחנה הוא אף מלווה בשטן עצמו. אנו ניצבים מול דמות הנגד של הנוצרי הטוב. מדובר בניסיון ליצור אחרות ויזואלית אשר תשמש במשך מאות בשנים כדי להשפיל ולהרשיע את היהודים. לפנינו התהליך אשר מוביל מיהודה (איש קריות) אל היהודים (באשר הם).

הגלריה המחוזית של סיצילה, ארמון אבאטליס, פאלרמו

פנקסי נוטריונים נוצריים הידועים בשם "ספרי היהודים" (ליברי יודאורום) libri iudeorum מתעדים את העסקאות הפיננסיות של יהודים בקטלוגיה, ובמיוחד את הלוואותיהם. רבים כוללים קריקטורות של יהודים המשחזרות סטריאוטיפ שחוזר על עצמו מאז המאה ה-13, המאפיין בתווי פנים מוגזמים כמו אף ועיניים גדולים באופן לא פרופורציונלי וזקן לא מטופח. אמצעי איקונוגרפי זה מבוסס על תפיסות, אשר עוד בעולם העתיק יצרו הקבלה בין מאפיינים של שוני פיזי ובין האקזוטי והמפלצתי. למעשה, יש לפרש את העיוותים הללו בפנים כדרך לביטוי של נחיתות מוסרית כביכול וכאמצעי לעיצובן של דמויות אנושיות מוזרות, ואף מאיימות. בסופו של דבר, איורים אלו משמשים לבניית פרדיגמה של אחרות.

קריקטורה של שלמה (סלומו) וידאל ב"ספר היהודים" (ליבר יודרום)

1334-40 בקירוב. דיו על קלף.

ספר זה תיעד את ההלוואות שהעניק שלמה (סלומו) וידאל בויק משנת 1334 עד 1340. הוא מצויר עם כובע מוגזם פנטסטי ופנים מפלצתיות עם אף ענק, פה פעור ופזילה בעיניו. האופי הבלתי פורמלי של הרישום מעידה על כך שמדובר בתוצר ספונטני של נוטריון נוצרי בעל הכשרה אמנותית מוגבלת שמצא בו פורקן לכל תסכוליו ולתרעומתו על המלווה היהודי הידוע ורב העוצמה.

הארכיון וספריית הארכיבישוף של ויק, ברצלונה.

השד נושא היהודים ב"ספר היהודים" (ליבר יזרום)

המאה ה-15. דיו על קלף.

התיאור המרושע של שלושה יהודים נישאים על ידי שטן שחור מחייך מרמז על העוינות העמוקה שעוררו עסקי הלוואות הכספים של חלק מבני הקהילה הזו. האיסור של הכנסייה על נוצרים להלוות בריבית למאמינים אחרים הוביל את השלטונות לעודד יהודים להיכנס לסחר בכסף כדי להוביל להמשך זרימת ההון. העיסוק היהודי בהלוואה בריבית הוליד כמה מהקלישאות האנטי יהודיות המשפילות הנפוצות ביותר.

ברצלונה, ספריית קטלוניה

כוחם של דימויים ויזואליים

במאה השלוש עשרה, סיפוריהם של איקונים, צלבים וצלמי הבתולה אשר קמו לפתע לתחייה שימשו את הכנסייה להענקת לגיטימציה לפולחן התמונות מול אלו שראו בפרקטיקה זו עבודת אלילים. בהקשר זה, הדימיון הנוצרי הפך את היהודים לגיבורים המרכזיים בחילול תשמישי הקדושה ובהתקפותיהם האלימות כלפי צלמים אלו, מה שהדגיש דווקא את טבעם הניסי של העצמים. בין סיפורים אלו ניתן למצוא מעשיות שמקורן באימפריה הביזנטית ואחרות אשר נכללות במורשת האירופאית של מיתוסים נגד היהודים, החל מאלו הקושרים בין היהודים לשטן וכלה בהאשמות בחילול הצלמים ובפשעים טקסיים.

34.

חואן דה לה אבאדיה, האב

(אראגון)

חילולו של ישו מביירות

1500 בקירוב. שמן על פאנל

הציור מתאר את האפיזודה האגדית שבה אחדים מיהודי בירות התעללו בצלב עץ, כביכול כשיחזור של מסע הייסורים (הפסיון) של ישו. כתוצאה מההתעללות הצלוב התעורר לחיים והחל לדמם, עובדה אשר מצביעה מעבר לכל ספק על טבעו הקדוש של צלם הפולחן, ומתוך כך מצדיקה ביתר שאת את הסגידה לצלמים מסוג זה. במהלך המאות ה-13 וה-14 גרסאותיה של עלילת דם זו הפכו לאחד הטיעונים החזותיים המרכזיים בבניית הלגיטימציה שניתנה לפולחן הצלמים הנוצרי ברחבי העולם המערבי.

מוזיאון ניו אורלינס לאמנות, ירושתו של מר לין דינקינס, 38.3, ניו אורלינס.

יצירות עבור אנוסים, יצירות אודות אנוסים

בעקבות הפוגרומים אשר השמידו רבים מהרובעים היהודיים בחצי האי האיברי ב-1391, נאלצו מספר רב של יהודים להמיר את דתם לנצרות. ההמרות ההמוניות יצרו מתח חדש, שכן הן גרמו למצב שבו האיום מצד היהדות נמצא בלב ליבה של החברה הנוצרית. האשמות על שמירה בסתר על מצוות הדת היהודית גרמו לעלייתם של פחדים וחרדות, אשר הופנו כלפי הנוצרים החדשים - כלומר, האנוסים וצאצאיהם. במצב זה, אשר נוצר אך ורק בחצי האי האיברי מכל אירופה, היוו יצירות האמנות הפלסטית אמצעי יעיל ועוצמתי לביטוי מגוון רחב של אמונות מחד גיסא וחששות ופחדים מאידך גיסא. מצד אחד, נוצרים אשר תמכו בהפצת הבשורה השתמשו בהן כדי להדגיש את הצורך בהמרת דתם של כל אלה שנשארו נאמנים לתורת משה. מצד שני, החשדות, אשר הלכו והתגברו באנוסים גרמו להרבה מהם להזמין יצירות אמנות בעלות תוכן נוצרי דתי כדי להפיג את החשדות אשר הופנו כלפיהם בקשר לשמירה בסתר על יהדותם. בשני המקרים, יצירות האמנות עמדו במרכז המחלוקת.

תמונות כראיות מפלילות

כשם שתומכי טקסי החניכה הנוצריים עודדו את השימוש באימאז'ים כדי לטעת במומרים דבקות בדת הנוצרית, כך גם אנשי האינקוויזיציה האשימו באופן הזוי ביותר את האנוסים בהתעללות באיקונים הנוצריים, וכך הרשיעו אותם בקיום מנהגים יהודיים בסתר. כך ניתן למצוא שוב ושוב ברישומי בתי הדין של האינקוויזיציה האשמות שבהן מתואר כיצד מומרים הואשמו בכך שהם היכו והלקו את דמות הצלב. הרשעות דומות מופיעות בכתב על גבי בגדי התשובה שלבשו הכופרים הנידונים למילוי עונשם. בגדי תשובה אלו נקראו סמבניטוס.

באווירת העוינות, אשר הלכה והתגברה במחצית השנייה של המאה החמש עשרה, יהודים ומומרים היו צריכים לנקוט במשנה זהירות בכל התייחסות לאיקוני דת נוצריים. כל חשד ליחס מזלזל או אפילו לביטוי של חוסר כבוד קל ביותר עלול היה להיות קטלני.

הפייטה

1462 בקירוב. בוריל

בשנת 1462 הואשם יהודי מטורטוסה בדריסה מכוונת של תחרית של הפייטה באחד מרחובות העיר. באופן חריג, התחרית הסדוק נשמר עד ימינו. הוא תוקן ונכלל בראיות התביעה בהליך המשפטי אשר התבצע בבית המשפט נגד אותו היהודי. במשך מאות שנים חילול של כלי קודש ופולחן נוצריים מילאו תפקיד מרכזי כראיה במשפטי האינקוויזיציה של יהודים ומומרים ושימשו אמצעי להסטה נגדם ולהפללתם.

הארכיון ההיסטורי של הארכיבישוף,

טורטוסה (טאראגונה)

בארבע היצירות שלפנינו ניתן לראות ארבעה אופני ייצוג שונים של ישו אשר חושפים את המשמעות החדשה שנתנו הנוצרים החדשים לאימאז'ים. אחת מהן "ישו של הגפן" מהווה עדות מופלאה לכוחו של אימאז' כדי לעודד אדם להמיר את דתו לנצרות. מצד אחר, הצלב שהזמין אלונסו דה בורגוס מבטא עמדה אורתודוקסית יותר. הלחץ על המומרים וההאשמות ההולכות וגוברות נגדם שהם ממלאים בסתר את מצוות היהדות הפכו את האימאז'ים הדתיים לביטויים מובהקים של זהות נוצרית, כמו במקרים של פסליהם של אנטוניאצו רומנו וחואן סאנצ'ז דה סן רומן. ניתן לראות כיצד האימאז'ים מצאו את ביטויים דרך קשת רחבה של אפשרויות אסתטיות, אשר נעות מן הכפרי והביזארי לחלוטין ועד לאמנות מתוחכמת ביותר, כפי שניתן למצוא בשילוב בין נטורליזם הולנדי ודגמים ביזנטיים מסורתיים.

חואן סאנצ'ס דה סן רומן

(סביליה)

ישן, איש הצער

1500 בקירוב. שמן וריקוע זהב על לוח

דיוקנו הקטן הזה של ישו, שלמרות מימדיו הוא כה ישיר ומרגש, הוא פרי השילוב בין מיומנויות הציור ההולנדיות ובין הנוסחאות האיקוניות האופייניות לתמונות פולחן. הן הנושא והן זמן היצירה עולים בקנה אחד עם הרעיונות שדגל בהם הבישוף המומר הרננדו דה טלאברה, שבשנת 1478 קבע שימוש חובה בתמונות של דבקות דתית במשקי בית כדי לעודד את האמונה בנצרות בבתיהם של יהודים מומרים.

מוזיאון הפראדו הלאומי, מדריד

37.

גיל דה סילו

(בורגוס)

ישו על הצלב

1488-90 בקירוב. עץ צבוע

ישו הצלב הזה עמד בראש יצירת מזבח שמומנה על ידי הבישוף המומר אלונסו דה בורגוס במנזר סן פבלו בוואדוליד. לאור שיתוף הפעולה ההדוק שלו עם האינקוויזיציה, ייתכן שהבחירה בנושא, מלבד היותה נובעת ממסירות דתית האופיינית לכל נוצרי נאמן, הושפעה מהעובדה שהצלב היה סמל נפוץ בתעמולה של האינקוויזיציה. היצירה נועדה לבטא את אדיקותה של האמונה הנוצרית ולפנות אל ליבם של כל הנוצרים כדי ליצור מחויבות להגן עליה.

סיגוניואלה (וואיאדוליד), כנסיית חינוס הקדוש

אנטוניאצו רומנו

(רומא)

חזהו של ישו

1495 בקירוב. טמפרה על לוח

המומר חואן לופז התיישב ברומא בעודו נמלט מהאשמות נגדו בקיום מצוות היהדות בסתר. שם הוא הזמין מידי האומן אנטוניאצו רומנו את הטריפטיכו של ישו, אשר במרכז מופיע פסלו הזה של ישו. פסל זה מבוסס על איקונו של המושיע כפי שמופיע ב"קודש הקודשים" בארמונו של יוהאן הקדוש בלטרן. יצירה זו לא רק מביעה רגשות של מסירות דתית, אלא מהווה אמצעי לאישור האמונה. בעזרת האימאז' הפולחני המסורתי באופן קיצוני אותו יהודי מומר, אשר הזמין את היצירה, הצליח לבטא את זיקתו העמוקה לאמונה הנוצרית והרחיק מעצמו כל חשד במילוי מצוות היהדות בסתר.

מוזיאון הפראדו הלאומי, מדריד

ישו של הגפן

1400 בקירוב. ענפי גפן ושורשים

אופיו הקדוש וטבעו המופלא של גזע הגפן שלפנינו הם שני הקווים המרכזיים המאפיינים גזע גפן זה אשר מגולף בגסות ומזכיר בחזותו את ישו על הצלב. יהודי מטולדו מצא אותו בסביבות שנת 1400 בזמן שגזם את כרמו וגיליו עורר אותו מיד להמיר את דתו לנצרות. צלוב זה נתרם למנזר בניטו הקדוש בוויאדוליד. במרוצת הדורות הוא זכה להערצתה של גילדת הכורמים, והוצג בתהלוכות במהלך המאה ה-18 כדי להתפלל לסיום הבצורות והשטפונות, אשר פקדו את האזור.

וואידוליד, מוזיאון הארכיבישוף והקתדרלה של וואידוליד

הפצת הבשורה הנוצרית והטפות דת

לאחר גל הרדיפות הנוראיות אשר התחולל בשנת 1391 סבלו יהודי חצי האי האיברי מתנועה של המרת דת בכפייה, בשילוב עם לחץ בלתי מתון של כפיית בשורו של ישו על הקהילות היהודיות אשר נותרו בספרד. המטיפים הנוצרים, התבססו על **דבריהם** של אוגוסטינוס הקדוש ופאולוס הקדוש, וטענו שניתן להציל את העם היהודי אם יכיר בטעותו וימיר את דתו באופן אוניברסלי, אשר יאחד נוצרים ישנים וחדשים. שיטות שכנוע אלו, אשר שילבו את יסודות טקסי החניכה הנוצריים, התבצעו הלכה למעשה במקביל לחקיקת סדרה חדשה של נורמות מפלות. דוגמא לנורמות אלו ניתן למצוא למשל בחוקי איילון משנת 1412, אשר הפעילו לחץ רב על היהודים. מרובות הן העדויות לכך שהמרת הדת הכפויה וההטפות הדתיות לוו תמיד באיומים שונים ובאמצעי הפרדה ואפליה.

אמן המראות של גודולה הקדושה

(בריסל)

וינסנט הקדוש מטיף

1470-80 בקירוב. טמפרה על לוח.

הקדוש וינסנט פרר הדומיניקני, אחד המטיפים הפעילים ביותר בתחילת המאה ה-15, שם דגש מיוחד על הפצת הבשורה בקרב יהודים ומוסלמים. סביר מאוד שהוא השתמש באימאז'ים ויזואלים כדי להעניק משנה תוקף לדרשותיו. כך הוא מוצג בלוח זה, שבו יד אחת מבצעת מחוות הטפה והשנייה מציגה לוח מצויר קטן, ובו ציור של יום הדין באחרית הימים. מעניין לשים לב לקבוצת היהודים הכלולה בתיאור יום הדין ולראות כיצד הם חובשים כובעים אקזוטים כסמל אשר מבחין אותם מבחינה ויזואלית.

לאס קלדס דה בסייה, לוס קוראלס דה בולנה (קנטבריה), כנסיית גבירתנו הקדושה מלאס קלדאס

ברנאט מרטורל

(קטלוניה)

לידתו של יוחנן המטביל הקדוש

יוחנן המטביל הקדוש בשעת מחלוקת עם הכוהנים והלויים

יוחנן המטביל הקדוש מטיף

1450 בקירוב. שמן על לוח

לוחות אלה, אשר במקור מהווים חלק מיצירת המזבח מווינאישה, לרידה, מתארים את לידתו של יוחנן המטביל הקדוש בסביבה יהודית עם מיילדת, אשר נושאת מגן עגול אופייני ליהודים. לאחר מכן, ניתן לראותו כבר כבוגר כשהוא מטיף לעמו כדי לבשר על ביאת המשיח הקרובה. פיו הפעור למחצה ומחוות אצבעותיו ממחישות את רהיטותו. לפנינו אמירה חזותית על כוחן של המילים. יש להבין ציורים אלה לאור המסעות להפצת הבשורה אשר התקיימו במהלך המאה החמש עשרה.

ברצלונה, המוזיאון הלאומי לאומנות של קטלוניה

אוסף קאסאקוברטה מארסאנס

חואן דה נלדה

(פרובאנס וקסטיליה)

בתולת הרחמים

1500 בקירוב. שמן על לוח

בציור זה אנו רואים שני יהודים לבושים בגלימות וקפוצ'ונים אופייניים מימינה של הבתולה ומוסלמי אחד עטוי טורבן לצד המלכים ומייצגי הרשויות הכנסייתיות, אשר מוגנים על ידי צעיפה של הבתולה. ייתכן ומדובר באימאז' אשר מתייחס לאפשרות להשיג ישועה באמצעות המרת דת. היו מגזרים שונים בחברה הנוצרית אשר צודדו בעמדה זו, הרחק מן העמדות הקיצוניות שבסופו של דבר השתלטו על דעת הקהל. הציור מגיע במקור ממנזר סנטה קלרה בפלנסיה.

המוזיאון הארכאולוגי הלאומי, מדריד

פרטים יהודיים ביצירות של אנוסים ומומרים

הרעיון של קיומה הלכה למעשה של תנועת אנוסים עצומה היה לא פחות מאשר פרי דמיונם של האינקוויזטורים. האנוסים המעטים שהמשיכו להחזיק באמונות אופייניות ליהדות השתייכו כולם ללא יוצא מן הכלל לקבוצות קטנות ולא מאורגנות חסרות קורפוס דוקטרינלי מבוסס. יחד עם זאת, אין להתעלם מכך שיצירות אמנות שונות שיקפו פרספרכטיבה נוצרית, בה הייתה משולבת נימה יהודית. זוויית התבוננות זו עודדה אנוסים רבים לשמור במידת האפשר על חלק מן המסורת וממנהגי אבותיהם היהודים, כגון שמירת שבת, או מנהגי כשרות מסוימים. ניתן למצוא ביטוי לפרספקטיבה מקורית זו בציוריו של הצייר ברטולומה ברמז'ו, אנוס ממוצא יהודי. ידוע כי ברמז'ו שמר על קשר מקצועי הדוק עם קהילת הנוצרים החדשים התוססת במהלך שהותו הפורה בדרוקה סביב השנים 1470 עד 1476.

ברטולומה ברמחו

(ממלכת אראגון)

ישו של הפייטה (הרחמים)

1471-76 בקירוב. שמן על לוח

ככל הנראה ברמחו צייר את היצירה בהזמנת מומר מדארוקה. לפנינו מוצג "ישו של הפייטה" (של הרחמים) אורתודוקסי למדי, אם כי אלמנטים מסוימים ביצירה מדגישים את אופיו הייחודי של מזמין היצירה. למשל, הבד אשר מסתיר את איזור החלציים של ישו הוא בד גזה שקוף, אשר לא רק מדגיש את אנושיותו של ישו, אלא גם מאפשר לראות שהוא נימול. פרט משמעותי נוסף הוא הבחירה בעברית דווקא לכתובת המכריזה על אלוהותו ועל כוחו להתגבר על המוות.

פראלדה (גירונה), מוזיאון מצודת פראלדה

ברטולומה ברמחו

(ממלכת אראגון)

ירידת ישו אל תהום הנשייה

1474-79 בקירוב. שמן וזהב על לוח

בדומה ליצירה "הכניסה לגן העדן" מתוך הפרדלה של יצירת מזבח הקודש של הקדוש דומינגו מסילוס בדארוקה, סראגוסה, כך גם מכלול הלוחות שלפנינו הוזמן על ידי כמה מאנשי הדת של אותה כנסייה, וביניהם הסוחרים המומרים חואן ומאטאו דה לופרואלו. דמויות הברית הישנה נחלצות מלהבות הגיהנום ומצטרפות למעטים הנבחרים כשהן מסכימות כי ישו הוא המשיח. מסיבה זו הן מוצגות כשהן משתחוות לפני דמותו של ישו על הצלב. שני הלוחות תומכים בהמרת הדת לנצרות.

המוזיאון הלאומי לאומנות של קטלוניה, ברצלונה

ברטולומה ברמחו

(ממלכת אראגון)

כניסה לגן עדן ומראהו של הצלוב

ג. 1474–79. שמן וזהב על לוח

דמויותיהם של אבות האומה היהודית ונביאי התנ"ך ("הברית הישנה") היו חיוניות ביצירת שיח התבוללות פחות אגרסיבי. הצגתם כמומרים הראשונים אפשרה לנוצרים החדשים של המאה ה-15 לדרוש את מקומם בחברה מתוך הבנה שאפילו לישו עצמו, כמו לאבות ולנביאים, זרם דם יהודי בעורקיו. העבר היהודי הוא שאישר מחדש את המעבר להווה נוצרי כן.

ברצלונה, מכון אמאטלר לאמנות היספאנית

כיום ברשותו של המוזיאון הלאומי לאמנות של קטלוניה

ניקולס פרנסס

(לאון)

הצליבה (מתוך חלקה העליון של יצירת המזבח של חיי הבתולה
ופרנציסקוס הקדוש)

1445-60 בקירוב. שמן וטמפה על לוח

על פי אגדות מסוימות לונגינוס היה החייל הפגאני אשר התנצר לאחר
שפגע בישו, וראייתו חזרה אליו על ידי הדם שפרץ מפצעו של ישו. בציור
שלפנינו ניתן לראותו כורע למרגלות הצלב כשהוא לבוש בטוניקה ירוקה
המעוטרת בכתובת בעברית כביכול (אף על פי שכל הקורא בעברית מבחין
כי אין מדובר בעברית של ממש). הוא אוחז בידו את חניתו, אשר פגעה
בישו, ובאותו זמן מתיז מן הדם הפלאי אל עיניו. לונגינוס מגלם כאן את
הקלישאה הנוצרית אודות עיוורונם של היהודים ואת טיעונו של אגוסטינוס
בעד המרת דתם על ידי הכרה בטבעו האלוהי של המשיח, ישו.

מוזיאון הפראדו הלאומי, מדריד

"תפאורותיה" של האינקוויזיציה

במהלך המאה ה-15 גברה האיבה כלפי האנוסים והמומרים, אשר הובילה בסופו של דבר להקמת האינקוויזיציה בשנת 1478 כמוסד ייחודי לממלכות בחצי האי האיברי, אשר נוסד כדי לרדוף נוצרים חדשים החשודים בקיום יהדותם בסתר. החשדות הדתיים כלפי האנוסים לובו באמונה קדומה בעלת אופי גזעני, אשר דגלה בתפיסה שהמומרים הם מושחתים ביסודם כי דמם אינו טהור. תפיסה זו באה לידי ביטוי כבר בשנת 1449, בה נחקקו החוקים הראשונים של טוהר הדם בטולדו. ציורים בעלי תוכן דתי שוב מילאו תפקיד בולט ביצירת אווירת זו, אשר הייתה ספוגה ברדיפות ובחשדנות. האשמות בחילול הקודש הפכו לאחד הטיעונים הנפוצים ביותר שהועלו נגד אנשים שהועמדו לדין בגין כפירה בנצרות וקיום הדת היהודית בסתר. יצירות האמנות היוו גם אמצעי מרכזי ביצירת מערכיה הרטוריים של האינקוויזיציה שמטרתם הייתה להצדיק ולפאר את אג'נדת הדיכוי כלפי ה"כופרים". לסיכום, חשוב לציין, שבנייתה של שפה איקונוגרפית שמטרתה הייתה ליצור סטיגמה שלילית אודות המומרים והאנוסים היא אשר סללה את הדרך להתהוותה של "אחרות" ויזואלית חדשה ומבישה. תהליך זה הלך והתגבר עד אשר הגיע לשיאו בשנת 1492, עם הצו לגירוש היהודים מספרד.

"מבצר האמונה"

איש הדת הפרנציסקני אלונסו דה אספינה, אשר שימש גם כמוודה של המלך הנרי הרביעי, כתב את היצירה 'מבצר האמונה' סביב שנת 1460, אשר מבוססת על הדרשות אשר הטיף ברחבי קסטיליה. מדובר באחת מיצירות הספרות האלימות ביותר, אשר הופנו נגד יהודים ומומרים. היצירה יוצאת מתוך עמדה בלתי סובלנית בעליל ומגינה בחירוף נפש על עיקרי האמונה הנוצרית מפני אויביה: כופרים, יהודים, מומרים ושדים. כתב היד של בורגו דה אוסמה, אשר הוזמן על ידי הבישוף פדרו דה מונטוויה ומוצג כאן לפנינו מהווה למעשה את הגרסה העתיקה ביותר ששרדה עם השנים.

היצירה זכתה להצלחה אדירה מייד עם הוצאתה לאור ותורגמה לשפות אירופאיות שונות. בחלק מן המקרים הופקו עותקים מפוארים של כתבי היד אפילו עם מיניאטורות איכותיות, כגון כתבי היד אשר יצאו לאור בהולנד. כמו כן הופצו מהדורות מודפסות של הטקסט ברחבי אירופה.

התקפה על מבצר האמונה, מתוך: "מבצר האמונה" מאת אלונסו דה
אספינה

1464 בקירוב. קלף מאויר

איור המבוא של כתב היד מסכם את תוכנו: מבצר גדול, אשר מהווה
אלגוריה של האמונה הנוצרית ובראשו עומד ישו, איש היגון, מוקף
במלאכים ואנשי דת, אשר מגנים עליו מפני ארבעה צבאות עוינים. מימין
מתוארים היהודים כשהם עונדים טלאי אדום, כבולים בשלשלאות כבדות
ועיניהם מכוסות בבד, אשר מסמל את עיוורונם וחוסר יכולתם לפרש
כהלכה את כתבי הקודש. הקומפוזיציה רווית המועקה ואלימות שלפנינו
משקפת את דמיונם של הנוצרים האדוקים ביותר, שהתנגדו לכל מדיניות
של סובלנות דתית.

קתדרלת העלייה השמיימה של גבירתנו הקדושה, ספריית הקפלה
והארכיון שלה,

אל בורגו דה אוסמה (סוריה)

תומאס דה טורקמדה, פדרו ברוגטה וההעמדה התיאטרלית של האינקוויזיציה

תומאס דה טורקמדה, האינקוויזיטור הכללי של קסטיליה, הפך את המנזר הדומיניקני על שם הקדוש תומאס מאווילה לאחד ממרכזי האינקוויזיציה הראשיים. לשם כך הוא נעזר בשירותיו של פדרו ברוגטה, אחד הציירים המפורסמים של אותה תקופה, אשר יצר עבודות שונות בין 1491 ל-1499 כחלק מפרויקט רחב מימדים לקישוט כנסיית המנזר. בין יצירותיו בולטים במיוחד שלושת התבליטים, אשר מעטרים את בימת הפולחן, ומוקדשים לקדוש תומאס מאקווינס (עדיין במקום), דומיניקוס הקדוש, והקדוש המעונה פטר. כמו כן ניתן לצפות בציורים קטנים יותר אשר מתארים אוטו דה פה. המשמעות האנטי יהודית אשר ניתנה לציורים אלה על ידי האינקוויזיציה חוזקה על ידי מאוד אימאז'ים שהוצגו על קירות הכנסייה ובהם סמבניטוס (בגדי התשובה שלבשו הכופרים הנידונים לעונשם), הפרשנות שלהם *inclave inquisitorial* קיבלה חיזוק על ידי מאות סמבניטוס (בגדי תשובה שלבשו כופרים נידונים), הרשעות בכפירה ועוד סממנים מבישים אחרים של הכופרים אשר נאלצו לענוז כחלק מריצוי עונשיהם.

פדרו ברוגטה

(קסטיליה)

יצירת המזבח של דומיניק הקדוש

1491-1499 בקירוב. שמן על לוח

כדי לאפשר את ציורם של מחזורי האפיזודות עבור יצירות המזבח במנזר תומאס הקדוש באווילה, תומאס דה טורקמדה סיפק לאומן פדרו ברוגטה כתב יד מאויר אשר מכיל את אגדות הקדושים הדומיניקנים. היה זה הבסיס למספר מכלולי ציורים, שבהם בוצעו שינויים איקונוגרפיים שונים בהוראת הנזיר בר הסמכא, על מנת לעודד את רוח מסדרו בביצוע משימות האינקוויזיציה ובמאבק נגד אנוסים ומומרים שקריים.

פדרו ברוגטה

דומיניק הקדוש מקים ילד לתחייה

1491-99 בקירוב. שמן על לוח

הריפוי המופלא של נפוליאון אורסיני, שמת לאחר שנפל מסוס, מדמה את דומיניק הקדוש לישו ולתחייתו של לזרוס. הפעולה העל-טבעית מופעלת על ידי מחווה שהייתה בשימוש מן העת העתיקה: הרמת ידו הימנית הענודה בטבעת בזמן שהזרת והקמיצה כפופות.

מוזיאון הפראדו הלאומי, מדריד

פדרו ברוגטה

דומיניק הקדוש והאלביגנזים

1491-99 בקירוב. שמן על לוח

ב'מבחן אש' זה, סוג של העמדה בעיניים וייסורים, אנו רואים כיצד ספרו של דומיניק הקדוש ניצל בדרך נס ללא פגע ומתנוסס באוויר, בעוד כתבי היד הכופרים של המלומדים האלביגנזים נצרבים בלהבות. האפיזודה מתארת כביכול את שיאה של התפשטות הכפירה הקתרית או האלביגנזית אך למעשה מתייחסת למאבקה של האינקוויזיציה נגד יהודים מומרים כוזבים, האפיקורסים החדשים של המאה ה-15.

מוזיאון הפראדו הלאומי, מדריד

פדרו ברוגטה

דומיניק הקדוש מגוזמן

1491-99 בקירוב. שמן על לוח

מלבד הספר הפתוח המסורתי שממנו יוצא ענף של חבצלות כסמל לטוהר, בציור זה של דומיניק הקדוש ניתן למצוא שני מאפיינים יוצאי דופן: הכתובת 'אינקוויזיטור' על ההילה ופעולת ניצת השועל, אשר מהווה מטאפורה לכופרים. האומן ברוגטה בהשראתו של טורקמדה הפך את הקדוש לדמות המופת של האינקוויזיציה.

מוזיאון הפראדו הלאומי, מדריד

פדרו ברוגטה

הופעת הבתולה הקדושה בפני קהילת נזירים דומיניקנים

1491-99 בקירוב. שמן על לוח

על פי סיפורים מסוימים על המסדר הדומיניקני, הבתולה הצילה נזירים שונים מייסורים מידי השטן. בסצינה המתוארת ביצירה שלפנינו אנו רואים את הבתולה, מוקפת במלאכים נגנים, מופיעה בפני קהילת הנזירים אשר מתפללים לכבודה, כאשר במהלך התפילות מופיע שד צהוב בעל חזות אנושית אך עם כנפיים ומאיים על אחד מחברי הקהילה. מריה כמובן מגינה עליו.

מוזיאון הפראדו הלאומי, מדריד

מסמך אלבוראייקה

ללא מיקום, ללא תאריך

תחריט

מנשר זה נועד כדי להפליל ולבזות את היהודים המומרים. הוא נכתב על ידי אלמוני וזכה לתפוצה רחבה בקסטיליה משלהי המאה החמש עשרה ואילך. בראש הציור מופיעה דמותה של חיה היברידית מפלצתית בעלת ראש של חמור, פנים של סוס, עיניים של אדם, אוזניים של כלב, זנב של נחש ותערובת של רגליים של יצורים שונים (אדם, אריה ונשר). בעיני הנוצרים הוותיקים אופיו ההיברידי של הגוף היווה מטאפורה לטבעו המתייחד של המומר, ולדמו הבלתי טהור.

אוסף "ספריית בארקארוטה"

ספריית אקסטרמאדורה, באדאחוס

פדרו ברוגטה

(קסטיליה)

יצירת מזבח של פטרוס הקדוש המעונה

1491-99 בקירוב. שמן על לוח

שלוש יצירות המזבח שהותקנו על הבימה המרכזית בכנסיית תומאס הקדוש באווילה נשתמרו במקומן עד עצם היום הזה; המוצגים אשר לפנינו נלקחו מן הצלעות הצדדיים של היצירות והם מציגים הרכב ותכנים דומים ליצירות המרכזיות אשר נמצאות בכנסייה. כל אחת מורכבת מלוח מרכזי ועליו דמותו של הקדוש שעל שמו הכנסייה, כאשר לצידו ארבעה לוחות, שניים מכל צד. על לוחות אלו מתוארים פרקי חייו (פרקים הגיוגרפיים) המדגישים את כוחו העל-טבעי של הקדוש ואת פעילותו למען ההגנה על הדבקות באמונה הנוצרית. טורקמדה הדגיש את הקשר לעבר, תוך התבוננות רטרוספקטיבית על ההיסטוריה של מסדרו על מנת להעניק לגיטימציה לפעולתו כראש האינקוויזיציה.

מלבושי השפלה מבחינים (סמבניטוס) עם כתובות אינקוויזטוריות

1550 בקירוב. צבע על בד

פרטי לבוש אלו, המכונים "סמבניטוס" מהווים דוגמאות נדירות ששרדו לשלטים אשר האינקוויזיציה הורתה לתלות לדיראון עולם בכנסיות. הם נושאים בשמות, ההרשעות והעונשים של אנשים שנידונו באוטו-דה-פה השונים. במקרה זה מקורם בקורוניה דל קונדה (בורגוס), ובהם התייחסות לאנוסים אשר נשפטו בין השנים 1490 ל-1509 באשמת "כפירה ומילוי מצוות היהדות". פריט המלבוש הראשון, עם ראש של זאב שפיו הפעור פולט אש, סמל לכפירה, שייך ל'מאסטר חואן', מנתח שנשרף על המוקד בשנת-1490.

כנסיית מרטין הקדוש מטורס, קורוניה דל קונדה (בורגוס)

פדרו ברוגטה

פטרס הקדוש המעונה מתפלל

1491-99 בקירוב. שמן על לוח

הקדוש מתלונן על הסבל שנגרם לו כתוצאה מהגנתו על האמונה, בשעה שהוא כורע ברך לפני הצלב, ואילו ישו עונה לו שגם הוא הקריב את עצמו מאותה סיבה. הסצנה שואבת השראה מדרכי התפילה שבהן דגל דומיניק הקדוש, ובאותו זמן גם מרמזת גם על רדיפת הכופרים ועל מותם הבלתי נמנע של הקדושים המעונים.

מוזיאון הפראדו הלאומי, מדריד

פדרו ברוגטה

נס הענן

1491-99 בקירוב. שמן על לוח

בעודו מטיף נגד כופרים, פיטר מוורונה נענה לאתגר שהציב בפניו אחד הבישופים שלו וגורם לענן להוריד גשם ובכך לשים קץ לחום אמצע הקיץ המחניק שפוקד את קהלו. הציור הוא עדות לניצחון האמונה האמיתית, ממש כפי שניתן לראות ב"מבחן האש" המתואר ביצירת המזבח המוקדשת לדומיניק הקדוש.

מוזיאון הפראדו הלאומי, מדריד

פדרו ברוגטה

פטרס הקדוש המעונה

1491-99 בקירוב. שמן על לוח

עם הירצחו בידי כופרים בשנת 1252, הפך פטר מוורונה הפך לאב דמותם של אינקוויזטורים אחרים שנרצחו. כאן הוא מתואר באיקונוגרפיה העוצמתית והבולטת האופיינית לדמותו: עם סכין שננעצה בראשו, קצה פגיון מבצבץ מחזהו וספר פתוח המציג את שלוש האותיות הראשונות של ה"אני מאמין" הנוצרי

מוזיאון הפראדו הלאומי, מדריד

פדרו ברוגטה

מותו של פטרוס הקדוש המעונה

1491-99 בקירוב. שמן על לוח

הקדוש ובן לויתו, איש הדת דומניקו, נרצחים בזמן נסיעה לקומו אשר ליד מילאנו. לפני מותו, פיטר מוורונה כותב את המילים הראשונות של ה"אני מאמין" הנוצרי על הקרקע. הצופים בני התקופה ודאי קישרו את סצנת המוות של קדושים מעונים אלו עם אירועי זמנם כמו מותו של האינקוויזיטור פדרו דה ארבוס בידי מומרים ויהודים בסרגוסה ב-1485.

פדרו ברוגטה

האדרת קברו של פטרוס הקדוש המעונה

אנשים חולים, ובכללם אנשים עיוורים נרפאים על ידי רוח הקודש אשר יוצאת מן הקבר. אפילו המנורה מוארת בנס על ידי קרן האור אשר חוזרת מבעד לחלון. אלו הם שני ביטויים לכוח האלוהי של שרידי פטרוס הקדוש המעונה ולטבעו השמימי.

מוזיאון הפראדו הלאומי, מדריד

הילד הקדוש מלה גווארדיה

המקרה של הילד הקדוש מלה גווארדיה הוא אחת מני עלילות דם רבות אנטי-יהודיות שנפוצו ברחבי אירופה במהלך ימי הביניים. עלילת הדם הופיעה על רקע אווירת מתח אשר הלכה והתגברה בעקבות רצח האינקוויזיטור פדרו דה ארבוס על ידי אנוס ופעילות מוגברת מצידה של האינקוויזיציה. וכך, בשנת 1490 הואשמה קבוצה של יהודים ומומרים בחטיפת נער בטולדו, אותו הם כביכול העבירו את אותו מסע עינויים שסבל ישו במהלך דרכו האחרונה. יהודים ומומרים אלו נשפטו באוטו-דה-פה שהתפרסם מאוד באווילת זמן קצר לאחר מכן ונידונו למוות. המקרה מהווה גרסה ספרדית לעלילות הדם, אשר טפלו על יהודים רצח תינוקות לצורכי טקסים ופולחני דת, ויש לשים לב לכך שהאשמה איננה מופנית אך ורק כלפי יהודים אלא גם כלפי מומרים, תופעה אופיינית ייחודית לעלילות הדם אשר נפוצו ברחבי האיברי.

אומן קסטיליאני אנונימי

מות הקדושים של הילד המעונה הקדוש מלה גווארדיה

1590 או לאחר מכן. שמן על לוח

הפאנל הקטן והפשוט הזה שמוצאו לא ברור ממחיש דרך נוספת להצגתם של יהודים ומומרים רוצחים פעוטות. בדומה בקומפוזיציה בהדפס המופיע בספרו של יפס, וככל הנראה ממועד מאוחר יותר, ציור זה מציג את הילד של לה גווארדיה נצלב תוך שהוא מוקף בשבעה תלוינים. למרות מצבו הלא טוב של הלוח, עדיין ניתן לקרוא קטעים מהכתובות שזיהו את הדמויות במקור, תוך ציון שמותיהם ושמות המשפחה של האנשים שהורשעו ברצח לכאורה של הנער.

הארכיון ההיסטורי הלאומי, מדריד

רשם ה.א.

צליבתו של הילד הקדוש מלה גווארדיה בתוך: רודריגו דה יפס, "סיפור מותו וייסוריו המהוללים של הקדוש המעונה התמים..." , מדריד, 1583, עמ' 1

הדפס

אף על פי שמדובר היה במקרה בעל השלכות חברתיות עצומות ואחד האירועים אשר הובילו בסופו של דבר לגירוש היהודים מספרד בשנת 1492, לא נמצאה כל תמונה של סיפורו של הילד מלה גווארדיה מתאריך מוקדם לאמצע המאה השש עשרה. בהדפס זה ניתן לראות דרך מעניינת להצגתו של הילד: הכנפיים שעל גבו דומות לכנפיו של קופידון בזמן שהצלב שהוא נושא שייך דווקא למרחב האיקונוגפי הקשור בישו הילד שקם לתחייה.

פדרו ברוגטה

(קסטיליה)

דומיניק הקדוש עומד בראש אוטו-דה-פה

1491-99 בקירוב. שמן על לוח

חמישה אנוסים נשפטים על ידי בית הדין של האינקוויזיציה: שניים נשרפים בעודם בחיים ושלושת האחרים לובשים סמבניטוס צהובים וכובעים חרוטיים מעוטרים בלהבות וכתובות עליהן מופיע "כופר מורשע". הסצנה הנוראה, במקור ממנזר תומאס הקדוש באווילה, הוזמנה כאות זיכרון לטקסי מזכרת האוטו-דה-פה שנערכו לטיהור הנוצרים משרידי היהדות. הציור הזה, אשר צויר בסביבות גירוש היהודים ב-1492, הוא תזכורת עצובה לתפקיד הפעיל שמילאו הדימויים החזותיים בפולמוס הדתי והחברתי של שלהי ימי הביניים בספרד.

מוזיאון הפראדו הלאומי, מדריד

פדרו ברוגטה

(קסטיליה)

ישו על הצלב

1493-98 בקירוב. שמן על לוח

ציור זה הוזמן עבור מנזר הצלב הקדוש בסגוביה, שם הוא מוקם במרכז יצירת הפולחן בקדמת הקפלה של המערה הקדושה. יצירה זו מעידה ביתר שאת על השימוש שעשה תומאס דה טורקמדה בדימויים חזותיים כדי להעביר את מסריו הדתיים. צליבתו של ישו הייתה לא רק מרכיב חיוני בפרקטיקות המדיטציה של הנזירים, אלא היא גם עמדה במרכז הוויכוח הדתי כציר המרכזי אשר הבחין בין יהודים לנוצרים. עובדה זו מסבירה את תפקידה הבולט בשיח האנטי-יהודי.

סגוביה, מוזיאון סגוביה (כיום תחת הרשות המחוזית של סגוביה)

גיל מורלנס האב

(אראגון)

קברו של פדרו דה ארבוס

1487-90 בקירוב. בֶּהֱט

פדרו דה ארבוס, האינקוויזיטור של אראגון, נחשב לקדוש מעונה של האינקוויזיציה בעקבות הירצחו על ידי יהודים ומומרים בשנת 1485. המלכים הקתולים הזמינו אנדרטה מפוארת לזכרו, כמחווה למסירותו הכבירה. האנדרטה הוקמה במרכז הצלב של הקתדרלה של סראגוסה, משם מגיע פסל זה. במשך עשרות שנים קיימו אותו דה פה סביב האנדרטה ותלו שם את הסמבניטוס והכתובות של הנידונים. תפאורה נוראית ומחרידה זו נועדה להאדיר ולהנציח את הקדוש המעונה ובה בעת להזהיר מפני הכפירה המבזה.

אנדרטה לזכרו של פדרו דה ארבוס, המאה ה-17. עיפרון, עט ודיו על נייר. סרגוסה, קתדרלת המושיע (אל סלבדור). מוזיאון האריגים של כבוד שליט העיר של סראגוסה

(צילום/צילום: דניאל סלבדור)

פדרו מילאן

(סביליה)

ישו קשור לעמוד

1487 בקירוב. עץ צבוע

אחד החזיונות שמריה דה אזופרן הקדושה תיארה בפני מוודה בשנת 1488 היה מראה התגלותו של ישו קשור לעמוד. לאחר שהראה לה את גבו העקוב מדם, הוא אמר לה שהוא ימשיך לעמוד בעינויים כל עוד יהיו כופרים (כלומר, נוצרים אשר ממלאים את מצוות היהדות בסתר) וביקש ממנה להעביר את המסר הזה לאינקוויזיטורים. סיפור זה מראה כיצד כל דימוי של מסירות דתית יכול להפוך לאייקון נגד המומרים רק מעצם העובדה שהוא מזכיר את סבלו של ישו באווירה של חשדות ומועקה בלתי פוסקים.

סגוביה, מוזיאון סגוביה (נמצא כיום ברשות מנהל המחוז של סגוביה)